

Bartosz Awianowicz

Jak zachęcić archeologa i historyka do nauki łaciny? : prezentacja podręcznika "Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej", Literat, Toruń 2007, ss. 220

Collectanea Philologica 12, 71-76

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARTOSZ AWIANOWICZ

Toruń

**Jak zachęcić archeologa i historyka do nauki łaciny?
Prezentacja podręcznika *Język łaciński z elementami epigrafiki
i numizmatyki rzymskiej*, Literat, Toruń 2007, ss. 200**

Obecnie na rynku wydawniczym lub antykwarycznym dostępnych jest przynajmniej kilka podręczników języka łacińskiego, adresowanych do studentów konkretnych kierunków. Można tu wymienić choćby prace wydane przez wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: *Język łaciński dla studiów zaocznych historii* Łucji Macherowej, *Język łaciński dla neofilologów* Łucji Macherowej i Tamary Simli, *Język łaciński dla anglistów* Jolanty Danki i Małgorzaty Kaźmierczak, jak również wydane we Wrocławiu, adresowane do studentów filozofii, *Rudimenta Latinitatis* Stanisława Wilczyńskiego i Teresy Zarych¹.

Mimo niewątpliwej użyteczności wymienionych wyżej publikacji, prowadząc zajęcia z języka łacińskiego na specjalizacji antycznej archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu odczuwałem brak książki, która zawierałaby nie tylko kurs gramatyki, wybór tekstów preparowanych i oryginalnych oraz sentencji, lecz również takie zagadnienia, jak: elementy epigrafiki i numizmatyki, tabele chronologiczne, niezbędne w pracy archeologów oraz historyków starożytności. Istnieje oczywiście szereg polskich, a zwłaszcza zagranicznych publikacji, w których studenci mogą odnaleźć podstawowe informacje na temat czytania i interpretacji rzymskich inskrypcji oraz monet. Z polskiej literatury przedmiotu wypada wymienić przede wszystkim:

- *Teksty i pomniki. Zarys epigrafiki łacińskiej okresu Cesarstwa Rzymskiego*, pod red. J. Kolendo, Warszawa 2003;
- rozdziały autorstwa B. Bravo, J. Trynkowskiego, A. Wolickiego oraz A. Ziółkowskiego i A. Kunisza [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, pod red. E. Wipszyckiej, t. I–II, wyd. 2. zmienione, Warszawa 2001;

¹ Zob. L. Macherowa, *Język łaciński dla studiów zaocznych historii*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1990 (lub inne); L. Macherowa, T. Simla, *Język łaciński dla neofilologów*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1993 (lub inne); J. Danko, M. Kaźmierczak, *Język łaciński dla anglistów*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1998 (lub inne) oraz S. Wilczyński, T. Zarych, *Rudimenta Latinitatis*, Wydawnictwo UW, Wrocław 1996 i 1998.

- rozdziały autorstwa A. Łajtara i M. Salamona [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, pod red. E. Wipszyckiej, t. III, Warszawa 1999.

Brakowało jednak podręcznika łączącego z podstawami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej naukę łaciny. Lukę tę ma w swym zamysle wypełnić *Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej* mojego autorstwa, w którym poza wymienionymi powyżej publikacjami polskojęzycznymi wykorzystałem kilkanaście publikacji obcojęzycznych, z których za najważniejsze dla kształtu mojej książki należy uznać następujące:

- R. Cagnat, *Cours d' épigraphie latine*, 4. édition, Paris 1914;
- G. Depeyrot, *La monnaie romaine 211 av. J.-C. – 476 apr. J.-C.*, Paris 2006;
- *Römische Inschriften, Lateinisch / Deutsch*, ausgewählt, übersetzt, kommentiert und mit einer Einführung in die lateinische Epigraphik herausgegeben von L. Schumacher, Stuttgart 1990;
- U. Schillinger-Häfele, *Consules. Augusti. Caesares. Datierung von römischen Inschriften und Münzen*, mit einem Beitrag von Ph. Filtzinger, Stuttgart 1986;
- kolejne tomy *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berolini 1863.

Nie chciałem się przy tym ograniczyć do osobnego omówienia zagadnień gramatyczno-leksykalnych z jednej, natomiast epigraficzno-numizmatycznych z drugiej strony, toteż cały podręcznik ułożyłem w ten sposób, by 15 jednostek poświęconych językowi przeplatało się ze wstępnymi wiadomościami na temat:

- typologii inskrypcji rzymskich, znaków edytorskich używanych w epigrafice
 - po rozdziale o języku i piśmie Rzymian oraz rozdziale wprowadzającym deklinacje I i II, indicativus praesentis i imperfecti activi oraz infinitivus i imperativus praesentis activi koniugacji I–IV (s. 22–28);
- historii mennictwa rzymskiego oraz najważniejszych nominalów monet Republiki i Cesarstwa do reformy Dioklecjana z 294 r. i podstawowych składników tytulatury cesarskiej – po rozdziałach poświęconych deklinacji III, składni accusativus duplex oraz zaimkom *qui, quae, quod, is, ea, id* oraz *ipse, ipsa, ipsum* (s. 42–55), jak również rodzajom monet rzymskich od reformy Dioklecjana do Justyniana I wraz z oznaczeniami menniczymi – bezpośrednio po wprowadzeniu coniunctivus praesentis activi i passivi oraz odmiany czasownika *eo, ire, ii, itum* (s. 113–121);
- kalendarza rzymskiego, obejmującego istotne dla lektury, np. listów Cycerona czy dzieł Cezara i historyków rzymskich, wiadomości o dniach tygodnia i rachubie godzin – po rozdziałach poświęconych deklinacji IV i V, czasownikom *volo, velle, nolo, nolle* i *malo, malle* oraz stopniowaniu przymiotnika i liczebnikom (s. 69–72);
- tytulatury urzędniczej i wojskowej (wraz z *cursus honorum* senatorskim i ekwickim) oraz rzymskim *tribus* – po rozdziałach gramatyczno-leksy-

kalnych obejmujących *indicativus futuri I activi*, zaimki osobowe, zaimki wskazujące i odmianę *nemo, nihil* oraz *indicativus praesentis i imperfecti passivi*, *infinitivus praesentis passivi i accusativus cum infinitivo* (s. 81–89); – skrótów i ligatur inskrypcji rzymskich – po wprowadzeniu w dwóch rozdziałach następujących zagadnień gramatycznych: *indicativus perfecti i plusquamperfecti activi*, *supinum*, *participia: praesentis activi i perfecti passivi*, *indicativus perfecti i plusquamperfecti passivi*, *verba deponentia* oraz składni nazw miast i małych wysp, jak również *infinitivus perfecti activi i passivi*, wreszcie powtórzenia wcześniej poznanych form i zagadnień gramatycznych (s. 100–107).

Po rozdziałach wprowadzających *coniunctivus imperfecti, perfecti i plusquamperfecti activi i passivi*, *consecutio temporum*, zdania okolicznikowe warunku i celu, wreszcie okolicznikowe przyczyny, skutkowe oraz zdania z *cum* czytelnik znajdzie również listę z latami panowania cesarzy rzymskich i ich oficjalnymi imionami (s. 132–137).

Zasada łączenia materiału gramatyczno-leksykalnego z kształtowaniem umiejętności rozwiązywania skrótów numizmatycznych i epigraficznych implikuje też wprowadzenie inskrypcji i monet do rozdziałów poświęconych zagadnieniom językowym, np. w rozdziale 4 wprowadzam polecenie (s. 57–58): „Określ przypadek gramatyczny personifikacji z rewersów monet i podaj formy pozostałych przypadków w *sing.*” na podstawie prezentowanych niżej ilustracji:

W dalszej części podręcznika poza tekstami preparowanymi, sentencjami oraz dostosowanymi do wprowadzanego materiału *passusami* z oryginalnych dzieł pisarzy antycznych: Cezara (s. 98, 129, 142 i 144), Cycerona (s. 122 – list *Ad fam.* XIV 8) i Pliniusza Młodszeo (s. 122 i 138), pojawiają się obok monet również teksty inskrypcji, m. in. inskrypcja Łuku Septymiusza Sewera (CIL VI 1033), służąca ćwiczeniu rozwiązywania skrótów tytułatury cesarskiej oraz utrwalaniu liczebników i stopniowania przymiotników (s. 63), epitafium bankiera Kapitona (CIL XIII 7247) jako ćwiczenie na *indicativus perfecti* (s. 91), czy inskrypcja Kolumny Trajana (CIL VI 960) jako ćwiczenie na *gerundium* i *coniunctivus* w zdaniach pytajnych zależnych (s. 139). Gdzie było to możliwe, starałem się ponadto łączyć materiał epigraficzny z bliskimi mu tematycznie zabytkami numizmatycznymi (monety upamiętniające wzniesienie Kolumny

Trajana, Łuku Septymiusza Sewera czy przyznanie *Clipeus Virtutis* Augusto-wi²). Ilustracje monet są o tyle ważne w procesie dydaktycznym, że pozwalają na uświadomienie w zwięzłej formie pewnych oboczności w pisowni łacińskiej, np. użycie zakończenia *-is* zamiast *-es* w acc. plur. przymiotnika deklinacji III egzemplifikuje rewers *OB CIVIS SERVATOS* denara Oktawiana Augusta (s. 91):

Ponadto moneta ta ilustruje użycie participium perfecti passivi, natomiast pojawiający się w tym samym ćwiczeniu³ rewers denara Galby – participium praesentis activi,

dając jednocześnie, dzięki opuszczeniu „n” w *renascens*, asumpt do dyskusji o opuszczeniach i błędach w różnych kategoriach zabytków rzymskich (numizmatycznych, epigraficznych, ale też literackich).

Ostatnie 3 rozdziały wypełniają:

- wybór oryginalnych źródeł literackich (rozd. 16, s. 146–165), którego celem jest nie tylko doskonalenie języka łacińskiego, lecz również ukazanie różnorodności stylu istotnych z punktu widzenia historyków pism Cycerona (listy *Ad fam.* XV 7 i 8 oraz XVI 11), Cezara (*De bello Gallico*, V 12–14 i VI 11–24), Korneliusza Neposa (*Hannibal*), Liwiusza (XXII 43–50), Pliniusza Młodszeo (*Ep.* X 96 i 97) i Tacyta (*Annales*, XI 24);
- wybór źródeł epigraficznych (rozd. 17, s. 166–175), prezentujący podstawowe typy inskrypcji (*tituli sepulcrales*, *tituli sacri*, *tituli honorarii*, *diplomata militaria*, napisy pompejańskie i tabliczki z Vindolanda);

² Zob. s. 63, 139 i 143.

³ Z poleceniem: „Zidentyfikuj osobę władcy, za którego wybito poniższe denary, oraz przetłumacz i zinterpretuj treść rewersów”.

- *Res gestae Divi Augusti* (rozdz. 18, s. 176–186), potraktowane osobno jako zabytek epigraficzny ze względu na formę, a jednocześnie ze względu na objętość i charakter bliski tekstom literackim.

W końcowej części podręcznika położyłem nacisk na tematyczne powiązanie tekstów literackich z epigraficznymi. Zwłaszcza przytoczona w opracowaniu Tacyty mowa Klaudiusza (s. 165) znakomicie koresponduje z zawierającą tę samą mowę, oryginalną inskrypcją z czasów tego cesarza, znaną jako *Tabula Claudiana* (CIL XIII 1668, s. 167–169).

Tak skonstruowany podręcznik nie może być z oczywistych względów przeznaczony dla wszystkich. Został on napisany z myślą o studentach archeologii, którzy w ramach specjalności antycznej mają 30 godzin lektoratu łaciny jako kontynuację po rocznym kursie tego języka na I roku studiów archeologicznych. Stąd podział na 15 jednostek odpowiadających 15 dwugodzinnym zajęciom, stąd też rozszerzenie informacji o elementy epigrafiki i numizmatyki, które jako kategorie źródeł znacznie częściej spotykane w pracy archeologów i historyków wzbudzają też większe zainteresowanie studentów tych kierunków.

Moje doświadczenia wykorzystania podręcznika *Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej* w praktyce dydaktycznej obejmują jednak również zajęcia na I roku filologii klasycznej. Pragnę bowiem nadmienić, iż pierwsze wydanie podręcznika ukazało się jeszcze we wrześniu roku 2006⁴. Owa edycja, obarczona jeszcze wieloma błędami (głównie literowymi), pozwoliła mi na sprawdzenie jej zarówno w pracy ze studentami specjalizacji antycznej na archeologii, jak również ze studentami filologii klasycznej. Na obydwu kierunkach praca z podręcznikiem przyniosła, o ile wypada mi to oceniać jako autorowi, zadowalające efekty: archeolodzy zdobyli umiejętność rozwijania częstszych abrewiacji stosowanych w rzymskich zabytkach epigraficznych i numizmatycznych oraz tłumaczenia tego typu źródeł, dla filologów klasycznych *Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej* okazał się zaś skutecznym wprowadzeniem do lektury żywotów Korneliusza Neposa i *Commentarii de bello Gallico* Cezara. Mnie zaś rok pracy z podręcznikiem pozwolił na usunięcie mankamentów pierwszej edycji oraz poszerzenie podręcznika o kilka nowych tekstów, dodatkowe informacje z zakresu historii Rzymu (np. o wysokości żołdu w zależności od rangi żołnierza w różnych okresach Cesarstwa), wreszcie o mapę z podziałem administracyjnym Cesarstwa Rzymskiego i tabele gramatyczne⁵. Dzięki wprowadzeniu tych zmian i uzupełnień prezentowana książka uzyskała kształt, który predestynuje ją do pełnienia funkcji podręcznika łaciny przede wszystkim na późniejszych latach archeologii

⁴ Zob. B. B. A w i a n o w i c z, *Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej dla historyków i archeologów*, Literat, Toruń 2006, ss. 186.

⁵ Zob. odpowiednio s. 87, 187 i 188–196.

i historii oraz na I roku filologii klasycznej. Jednocześnie jednak może stanowić cenną pomoc dydaktyczną w pracy ze studentami innych kierunków. *Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej* może wreszcie spełniać rolę użytecznego repetytorium gramatycznego oraz kompendium dla wszystkich, których zainteresowania wykraczają poza sam język Rzymian i obejmują również historię Rzymu, jego ekonomię i szeroko pojęte piśmiennictwo.

**How to encourage archeology and history students to learn Latin?
A presentation of a handbook *Język łaciński z elementami epigrafiki
i numizmatyki rzymskiej*, Literat, Toruń 2007, pp. 200**

Summary

The aim of the paper is to present a new handbook of Latin language, dedicated especially to archeology and history students. Beyond the traditional course of the Latin grammar, prepared and original Roman literary texts (e.g. of Cicero, Caesar, Cornelius Nepos, Livius, Pliny the Younger and Tacitus) the book contains also chapters on Roman epigraphy and coinage, an ancient Roman calendar and a list of epigraphical abbreviations and of Roman emperors. An important feature of the handbook is a connexion between the study of grammar matters and literary texts on the one hand and inscriptions and coins on the other. The author's intention is to give an interesting companion both to the Latin language and to the Roman culture.